

De Passe's prent van Koningin Elisabeth I

door K. G. BOON

In het jaar 1563 verscheen John Foxe's 'Actes and Monuments', beter bekend als het 'Book of Martyrs', een apologie voor de protestantse martelaren, waarin de positie van de Engelse Kroon als Hoofd van Kerk en Staat verdedigd werd.

De geleerde schrijver maakte bij zijn verdediging gebruik van een vergelijking met de eerste christelijke Keizers van het Byzantijnse Rijk. Aan Koningin Elisabeth kende hij dezelfde plaats toe, die Keizer Constantijn in de vroeg-christelijke Kerk innam. Immers evenals Constantijn de Kerk in bescherming had genomen tegen de vervolging der heidenen, zo had, naar het oordeel van Foxe, Elisabeth als een tweede Constantijn een eind gemaakt aan de vervolgingen en in haar imperium de vrede en de ware Kerk hersteld.

Er bestaat geen direct verband tussen deze apologie en een ontwerp voor een proclamatie in hetzelfde jaar opgesteld door Sir William Cecil, toen nog 'Secretary of State', later eerste minister van Elisabeth, waarin het aan schilders en graveurs verboden werd om naar eigen vrije verkiezing portretten van de Koningin wereldkundig te maken. Men zou zich in den vervolge moeten houden aan een afbeelding van 'some speciall conning payntor', die van Haar Majesteits 'personage or visage' een goed portret zou maken ¹. Het boek van Foxe, zowel als de proclamatie getuigen echter beide van het steeds groeiende besef van de hoge positie van de Engelse vorstin als hoofd van het Brits Imperium.

Ook in ons land blijkt dit besef al vroeg doorgedrongen. Men kan dit opmaken uit een van de teksten, die de erepoorten bij Leicester's intocht in Den Haag in 1586 sierde. Met een lichte variant wordt de vergelijking met Constantijn hier herhaald in de aanhef van een bede, waarin de tekstschrijver zich tot het Koninkrijk richt: 'Britannia/Maris terraumque sidus/e qua Rom: olim imperio/lux et salus effulsit Constantinus /qui adsertor libertatis instaurator Christianae pietatis' (Brittania, ster van de zee en de wereld, waar licht en heil uitstraalt als Constantijn in het oude Romeinse Rijk, handhaver van de vrijheid en verdediger van het Christelijk geloof) ² heet het hier.

Stellig heeft bij de opsteller van de reeds vermelde proclamatie de gedachte aan een waardig koningsportret voorgezet. Al zal ook wel de ijdelheid van de Koningin zelve, die zoals blijkt uit een passage in Walter Raleigh's 'History of the World' van 1617 bepaald ontevreden moet zijn geweest over de vele portretten van onbedreven schilders 'which by her owne Commandment were knockt in peeces and cast into fire', de keuze van een bepaald type mede bepaald hebben.

Het stellen van een voorbeeld zal in elk geval de uniformiteit, die bij de bewaarde portretten zo opvallend groot is, sterk in de hand gewerkt hebben.

Helaas is niet vast te stellen, hoe dit voorbeeld er uit heeft gezien. Wij weten, dat sinds 1568 een schilder, die de titel droeg van 'Serjeant-painter', officieel in dienst van de Koningin werkte.

¹) Aldus geciteerd door: A. M. Hind, Engraving in England I (1952), p. 10. ²) F. Muller, De Ned. Historie-platen, 1863/70, nr. 933.

Afb. 1. *Crispijn van de Passe, Elisabeth I. Gravure, eerste staat*

Afb. 2. *Crispijn van de Passe, Elisabeth I. Gravure, laatste staat*

POSVI DEVM ADIVTOREM MEVM

Acta Gratulatione
anno Domini
MDXXXIII.
6. Id. Sept.

Adron ante
Miser Cordi.

ELISABET D.G. ANGLIAE, FRANCIAE, HIBERNIAE, ET VERGINIAE REGINA,
FIDEI CHRISTIANAE PROPVGNATRIX ACERRIMA. NVNC IN DNO QUIESCENS.

*Virgatis et habitibusque geris, diuina virago,
Sed supra texere astra nonnunquam virgata;
Quod saepe alteram fronsu rerum ceteris ingens;
Vnde tibi et Regni populi decore faveatur
Christianaque color, ubi rompanca et hostes
Quorum Dea tua rubies ad iurce lacrata est.*

R. B. M. 1588

*Vas Fa Semiramidem Babylon super archa collat,
Et sperat et Dulcia suam Sidonia cellas,
Cura Et Ihera Indica, Camillan Vestra propago,
Aut Constantinam matrem Byzantion reges,
Atque alias alio gaudet, teo Anglia foris
Ut quondam fructu esse sic tunc clarifcat alama.*

*Franc. Clouere
et
Coffin van de Poyke
sculpsit.*

De eerste, die deze titel tijdens Elisabeth's regering ontving, was Nicholas Lizard¹. Hij werd opgevolgd door William Herne, die weer in 1581 door George Gower vervangen werd. De laatste werd het monopolie verleend om portretten van Hare Majesteit te maken 'exceptinge only one Nicha's Hilliard, to whome it shall or maie be lawfull to exercyse and make purtraits, pictures or proporcoens of our body and person in small compasse in lymnyng only'². Terwijl wij van Gower vrijwel geen schilderij kennen en zeker geen portret van Elisabeth, evenmin als van de oudere 'Serjeant-painters', is Hilliard's kunst dank zij zijn miniaturen voor ons een vertrouwd begrip. Men kent van hem miniatuurportretten van de Koningin, die tot in haar eerste regeringsjaren teruggaan. Het vroegst gedateerde is van 1572. Zij getuigen in tegenstelling tot de geschilderde portretten, wier makers ons nog steeds onbekend zijn, van een persoonlijke visie³. Het blijkt al uit het portretje van 1572 in de National Portrait Gallery, waarop Elisabeth als jeugdige vrouw is voorgesteld met nog weinig vaste trekken.

De grote neus, die haar gelaat op deze miniatuur ontsiert, heeft Hilliard in zijn latere miniaturen door het gezicht zo voor te stellen alsof het iets opgeheven was, waardoor het voller lijkt, iets minder opvallend weten weer te geven. Langzamerhand creëerde hij een portret van Elisabeth in de bloei van haar jaren, dat blijkens de vele exemplaren die ervan bestaan, in de smaak gevallen is.

Hij wist hierin ook de langgerekte gezichtsvorm te vermijden, waarmee de andere portretschilders de disproportie tussen neus en gelaatsverhoudingen trachtten op te heffen (afb. op de omslag).

Het is niet te verwonderen, dat de graveurs, die op de voorbeelden van schilders en miniaturisten moesten afgaan, Elisabeth's portret nog schematischer weergaven dan de schilders. In enkele gevallen kan men een vage overeenkomst met geschilderde

Afb. 3. Isaac Oliver of Hollands kunstenaar, Elisabeth I (tekening voor de prent). Koninklijke Verzameling Windsor

¹) Lizard was al vroeger 'serjeant-painter' van Mary Tudor. ²) Vgl. Erna Auerbach, *Tudor Artists*, London 1954, p. 107 e.v. ³) Men vergelijk de portretten afgebeeld door John Pope-Hennessy 'A lecture on Nicholas Hilliard'; afb. XVI, XVII, XXIV A en de op de omslag afgebeelde miniatuur in het Rijksmuseum, cat. nr. 2837. Nr. 2838, die in de Rijksmuseum-catalogus van 1934 ook nog Elisabeth heet, is stellig een andere vrouw.

portretten vaststellen. Vrijwel geen van de prenten vermeldt echter de naam van een schilder als ontwerper. Er zijn er twee waarop de namen van miniaturschilders Hilliard en Oliver als hun voorbeeld voorkomen.

In deze voor de gemene man bestemde gravures kwam het minder op de gelijkenis dan wel op de symbolische weergave van Elisabeth's hoge positie aan. Nu eens treedt zij op als de 'Rosa electa', een toespeling op de fusie van de huizen York en Lancaster, dan weer als de 'Eliza triumphans' tussen twee obelissen met de drievoudige kroon van het Imperium op het hoofd, aldus zinspelend op de overwinning van de Armada. Meer dan eens werd Elisabeth voorgesteld als Diana of Cynthea, de godin van de maan, een toespeling op haar virginale staat, waarbij ook gedacht werd aan de maan als symbool van het imperium ¹.

Twee gegraveerde portretten steken boven deze wat grauwe prentproductie uit; zij zijn gegraveerd naar een zelfde model door William Rogers en Crispyn van de Passe. Het portret van de Passe is, zoals blijkt uit het opschrift, na de dood van Elisabeth in 1603 gemaakt (afb. 2). Het werd uitgegeven door Hans Woutneel, een prentverkoper, die te Londen gevestigd was, maar die waarschijnlijk uit de Nederlanden afkomstig was ². Dezelfde Woutneel had al in 1592 een portret van de Passe uitgegeven; maar dit was in een klein formaat gegraveerd en stelde de Koningin op een oudere leeftijd voor dan op het postume portret van 1603 of 1604. Dit laatste geeft het gelaat van Elisabeth weer zoals Hilliard haar meer dan eens in miniatuur had geschilderd. Onder de naam van de graveur leest men echter op de prent, dat deze naar een portret van Isaac Oliver werkte (I. Oliver effigiabat) ³. Vandaar ook dat de voorstudie voor deze prent, die in de Koninklijke Verzameling te Windsor bewaard wordt, al sinds de 18e eeuw aan Oliver wordt toegeschreven. Zou deze vermelding niet op de prent gestaan hebben, dan zou men eerder geneigd zijn in deze voortekening het werk van een Hollandse tekenaar te zien, die niet ver van de Gheyn afstaat (afb. 3) ⁴.

Twee feiten zijn in verband met dit portret dus merkwaardig:

1. Het weergeven van Elisabeth 'post mortem' niet naar de laatste van haar bekende portretten, maar naar een voorbeeld uit de bloei van haar leven.

¹) Men vergelijkte voor de iconografie van de portretten van Elisabeth: Frances A. Yates, Queen Elizabeth as Astrea, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, X, 1957, p.p. 27-82. ²) Zie voor het portret van de Passe: A. M. Hind, *Engraving in England I*, 1952, p. 281 e.v.; aldaar ook de gegevens over Woutneel (p. 284). ³) De Windsor-tekening wordt afgebeeld door A. M. Hind, loc. cit., pl. 143 en door J. Woodward, *Tudor and Stuart Drawings*, 1949, nr. 7. ⁴) De suggestie, dat de tekening nauw verwant is aan het werk van de Gheyn, dank ik aan Professor van Regteren Altena.

Afb. 4. Crispijn van de Passe, Elisabeth I. Gravure uit de serie Regiae Anglicae van 1604

2. Het voorkomen van de naam van Oliver in verband met een portrettype van Elisabeth, dat door Hilliard geschapen is. Wij kennen van Oliver slechts één, onvoltooide, miniatuur bewaard in het Victoria and Albert Museum die overeenstemt met de reeds vermelde gravure van Van de Passe van 1592, waar Elisabeth op veel oudere leeftijd is weergegeven ¹.

Nu is het eerste feit niet zo merkwaardig, als men in aanmerking neemt, dat tijdens Elisabeth's leven aan bepaalde gesanctioneerde portretten de voorkeur werd gegeven.

Men zou dan kunnen veronderstellen, dat Oliver Elisabeth heeft weergegeven naar een voorbeeld, dat door Hilliard, zijn leermeester, in omloop was gebracht. Het enige, dat hij dan veranderd zou hebben, zou het kostuum zijn, dat niet, zoals wel gezegd is het 'costume d'apparat' kan zijn, door Elisabeth gedragen op de dag van het dankgebed voor de overwinning op de Armada, maar een later kostuum, waarin de vorstin telkenjare bij de opening van het Parlement verscheen.

Maar hiermee is nog niet de Hollandse allure van de tekening verklaard, die met de overige tekeningen van Oliver al heel weinig verwantschap heeft. Ook het verondersteld bezoek van Oliver aan Holland in 1588 geeft voor deze tekening, die niet eerder dan omstreeks 1600 gedateerd kan worden, geen verklaring.

De Passe zelf volgde nog in 1604 in een serie Engelse vorstenportretten, die hij te Keulen uitgaf, Elisabeth's portret van 1592, dat zoals wij zagen het dichtst bij Oliver's miniatuur kwam (afb. 4). Was hij misschien dààrom overtuigd, dat de portretminiatuur van Elisabeth, waarnaar de tekenaar gewerkt had, ook van Oliver zou zijn?

Er blijft hier veel ruimte voor gissingen. Met de gegevens waarover wij thans beschikken is deze vraag niet op te lossen ².

Wel kan aan de hand van een kort geleden in het Prentenkabinet ontdekte proefdruk voor dit belangrijke portret nog iets meegedeeld worden over de ontstaansgeschiedenis van de gravure (afb. 1).

Uit deze allereerste staat van de prent, die van de ten dele gegraveerde plaat genomen is, nadat het onderste deel van de plaat met een 'cache' was afgedekt, blijkt, dat de graveur de uiterste zorg aan het zeer minutieus opgezette gelaat besteedde. Blijkbaar heeft hij deze eerste proef vóór de voltooiing van het kostuum getrokken om te zien hoe zijn fijn graverwerk was uitgevallen. De lijnen en de stippels van de burijn zijn enigszins weggeschuurd, zodat er nauwelijks schaduwen in het gelaat zijn, alleen een zacht vervloeiend modelé.

De tegenstelling tussen het zeer fijn gegraveerde gelaat en de krachtig gestoken partijen van de kraag en het kostuum heeft de Passe bij de uitwerking van de prent volgehouden. Zo heeft hij hier in het zwart en wit hetzelfde effect weten te bereiken, dat Hilliard in zijn miniaturen nastreefde door het schijnbaar nauwelijks gemodel-

¹) De miniatuur van Oliver wordt o.m. afgebeeld door Graham Reynolds in zijn catalogus van de tentoonstelling 'Nicholas Hilliard and Isaac Oliver', Victoria and Albert Museum, 1957, nr. 163, pl. XXXII. De Heer Reynolds, die mij op de overeenstemming van de gravure van de Passe met het Hilliard-type wees, vestigde ook mijn aandacht op het feit, dat de Passe voor het portret van Philip Sidney in de Heroologia van 1620 naar een tekening werkte, gedaan naar een vroeger portret. Uit een aantekening in een exemplaar van de Heroologia, dat zich in het bezit van Lord Harley (Graaf van Oxford) bevond, blijkt nl., dat de schilder John de Critz naar een vroeger portret een tekening gemaakt had. Deze tekening, die zich thans in de verz. Lowenhaupt bevindt, stemt geheel met de prent overeen. (Zie: Berta Siebeck, Das Bild Sir Philip Sidney's, Schriften der deutschen Shakespeare Gesellschaft III, p. 157). ²) Francis Delaram maakte in later tijd nl. tussen 1617 en 1619 een prent van Elisabeth, waarin zij, gekroond door sterren en in de wolken, verschijnt; hier werd direct een voorbeeld van Hilliard gevolgd zoals op de prent vermeld is. Zie: Hind, Engraving in England II, p. 220.

Afb. 5. Crispijn van de Passe,
Thomas Percy, Gravure

leerde gelaat tegenover de uitvoerige detaillering van het kostuum en de juwelen te stellen.

De gravure neemt in het werk van de Passe een geheel afzonderlijke plaats in. Zij wijkt af van zijn prenten, die vóór 1600 gemaakt zijn, waar hij nog de graveerstijl van de gebroeders Wierix volgt. Er is echter ook een verschil met het latere graveerwerk, dat met vloeiender en tegelijk krachtiger lijnen gestoken is. Bepaald opvallend is b.v. het verschil met het portretje van Thomas Percy van 1605, dat hier is afgebeeld (afb. 6)¹⁾.

De Passe heeft hier waarschijnlijk opzettelijk archaïstisch gewerkt. Zich zelf voortdurend controlerend heeft hij getracht zo weinig mogelijk van de stijl van het oude voorbeeld af te wijken.

Zijn zeer zorgvuldige opzet, waarvan de eerste staat in het Rijksmuseum nog beter getuigt dan de latere proefdruk in de verzameling te Windsor, bewijst dit wel zeer duidelijk. Het is daarom een kostbaar document voor de geschiedenis van deze prent.

¹⁾ D. Franken, L'Oeuvre gravé des Van de Passe, nr. 814.